

Viimasest Ülemnõukogust eelarvamuste ja emotsioonideta

Margit Muul

Riigikogu Kantselei õigus- ja analüüsisiosakonna konsultant

Eesti NSV / Eesti Vabariigi Ülemnõukogu XII koosseis: 29.03.1990–29.09.1992. Statistikat ja ülevaateid. Peatoimetaja Aaro Mõttus. Tallinn: Riigikogu Kantselei, Eesti Rahvusraamatukogu, 2013.

Riigikogu Kantselei on koostöös Eesti Rahvusraamatukoguga 2004. aastast alates andnud välja statistikakogumikke Riigikogu koosseisude tegevust kajastavate andmetega. Ülemnõukogu XII koosseisu tegevust käsitleva kogumiku idee pärineb 20. Augusti Klubi juhatuselt. Kuna viimane Ülemnõukogu etendas olulist rolli Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamisel ja selle tegevust koondav väljaanne seni puudus, sai mõte teoks. Väljaanne on statistikakogumike sarjas küll neljas, kuid ajaliselt paigutub varem ilmunud kogumike ette.

Raamatu koostamisel järgiti üldjoontes Riigikogu kogumike struktuuri, kuid andmestiku esitamise põhjalikkuse poolest see mõneti erineb. Näiteks esimeses, valimiste peatükis on ringkondade kaupa esitatud kõigi kandidaatide hääletamis- ja valimistulemused, sest sellist teavet ei olnud varem trükitis ilmunud. Samuti on selgitatud kasutusel olnud üksiku ülekantava hääle meetodit, mida rakendati hiljem ka Ülemnõukogu-sisestel valimistel, lisatud on valimisringkondade piiride kirjeldus. Peatükk Ülemnõukogu koosseisust sisaldab kõigi liikmete üldandmeid, nende kuulumist saadikurühmadesse, komisjonidesse ja Ülemnõukogu juhtorganitesse. Koosseisu statistiline ülevaade hariduse, õpitud eriala, ametikohtade, vanuse ja rahvuse järgi on koostatud Riigiarhiivis leiduvate isikuandmete alusel. Kolmandas peatükis tutvustatakse Ülemnõukogu organisatsiooni, see tähendab juhtorganite, komisjonide ja saadikurühmade koosseise ja seal toimunud muutusi. Õigusloome peatükis loetletakse aastate kaupa kõik vastuvõetud õigusaktid. Toodud on ka Ülemnõukogu töökorraldust reguleerinud õigusaktide täistekstid, millest ilmneb, et paljud Riigi-kogu kodu- ja töökorda võetud põhimõtted ja protseduurid kujunesid juba viimase Ülemnõukogu tegevuse käigus. Eraldi peatükk on Ülemnõukogu ja põhiseaduse kohta, sest Eesti Vabariigi uue põhiseaduse ettevalmistamine ja rahvahääletusele panemine oli üks olulisi küsimusi, millega Ülemnõukogu oma volituste ajal tegeles. Kogumikus toodud tabel Ülemnõukogu liikmete valimisest Põhiseaduse Assambleesse sisaldab kõigi 39 kandidaadi ja 34 valimisvõoru andmeid.

Väljaande juhatab sisse Marju Lauristini lühike ülevaade Ülemnõukogu ajaloolisest rollist. Ülevaateartikleid ja mälestusi väljaanne ei sisalda.

Kui Riigikogu statistikakogumike koostamisel on algmaterjal olnud suures osas kättesaadav Riigikogu kodulehel, siis seekord kujunesid olulisteks allikateks Ülemnõukogu ja Ülemnõukogu Presiidiumi õigusaktid, istungite stenogrammid ning Riigiarhiivi toimikud. Kahjuks tuli tõdeda, et viimase Ülemnõukogu tööajal ei pööratud piisavalt tähelepanu tegevuse dokumenteerimisele, paljud dokumendid on dateerimata ja allikad tihti ka vastuolulised. Eelkõige puudutab see saadikurühmi ja -ühendusi ning ajutisi komisjone ja töörühmi, kus nii mõnedki kuupäevad ja nimekirjad jäid kahjuks leidmata. Paremaks mõistmiseks on koostajad lisanud arvukalt märkusi ja kommentaare, mis täpsustavad kasutatud allikaid ja selgitavad ilmnenu vastuolusid.

Artikli eesmärk raamatu lühitutvustuse kõrval on anda põgus statistiline ülevaade Ülemnõukogu XII koosseisu tööst, järgides kogumiku struktuuri.

Ülemnõukogu valimised toimusid 18. märtsil 1990, lähtudes 17. novembril 1989 vastu võetud Eesti NSV Ülemnõukogu valimisseadusest. Kandidaate oli kokku 392 (seati üles 536, registreeriti 474) ja mandaate 105 (neist 4 oli reserveeritud Nõukogude armeele), seega ühe mandaadi kohta 3,7 kandidaati. Moodustati 46 valimisringkonda (neist 4 Nõukogude armeele), valimisjaoskondi oli kokku 1030. Nimekirjadesse kanti 1 164 603 valijat, valimistest osavõtnuid (sedeli saanuid) oli 912 648 ja hääletamisest osavõtnuid 911 203.

Ülemnõukogu XII koosseis kogunes I istungjärgule 1990. aasta 29. märtsil. 105 liikme seas oli 7 naist ja 98 meest. Tööperioodi vältel langes Ülemnõukogu koosseisust välja 8 liiget. Erinevalt praegu kehtivast süsteemist Ülemnõukogu liikmetel asendusliikmed puudusid. Ülemnõukogu liikmetest 93 protsenti oli kõrgharidusega ja 58 protsenti töötas juhtival ametikohal, eestlasena määratles end 81 liiget (77%). ENSV ülemnõukogude varasematesse koosseisudesse oli 105 liikmest kuulunud vaid 14 liiget. 44 liiget kuulus ka Eesti Kongressi ja 22 liiget Eesti Komiteesse. VII Riigikogus (mis valiti pärast vaatluse all oleva Ülemnõukogu tööperioodi lõppu) oli 21 ja VII–XII Riigikogus kokku 32 XII Ülemnõukogu liiget.

Ülemnõukogu organisatsioon. 29. märtsil 1990 valiti Ülemnõukogu esimeheks Arnold Rüütel ja juhatajaks Ülo Nugis, 30. märtsil 1990 juhataja asetäitjateks Viktor Andrejev ja Marju Lauristin. Ülemnõukogu Presiidiumi esimene koosseis kinnitati 3. aprillil 1990 (14.11.1990 selle volitusi pikendati), tollal kehtinud ajutise töö- ja kodukorra kohaselt kuulusid sinna ametikoha järgi Ülemnõukogu esimees, juhataja, juhataja asetäitjad ja alatiste komisjonide esimehed. 14. märtsil 1991 muudeti Ülemnõukogu Presiidiumi moodustamise korda, peale Ülemnõukogu esimehe, juhataja ja tema asetäitjate kuulusid sinna nüüd 7 Ülemnõukogu liiget, kes valiti üksiku ülekantava hääle meetodil. Valituks osutusid Ignar Fjuk, Liia Hänni, Heino Kostabi, Tiit Käbin, Vladimir Lebedev, Vitali Menšikov ja Ülo Uluots. Ülemnõukogu juhatus moodustati 14. märtsil 1991, sinna kuulusid juhataja, juhataja asetäitjad ja alatiste komisjonide esimehed.

Moodustati 12 alatist komisjoni (ÜN otsus 02.04.1990): ajakirjanduskomisjon, haldusreformi komisjon, keskkonnakomisjon, maaelukomisjon, majanduskomisjon, perekonna- ja sotsiaalkomisjon, rahvussuhete komisjon, riigikaitsekomisjon, saadikueetika komisjon, teadus-, haridus- ja kultuurikomisjon, väliskomisjon ja õiguskomisjon. Komisjonide esimehed valiti Ülemnõukogu istungil 3. aprillil 1990 ja komisjonide koosseisud 4. aprillil 1990. Hiljem alatisi komisjone osaliselt reformiti (ÜN otsus 25.10.1990), endine majanduskomisjon nimetati ümber eelarve-majanduskomisjoniks ja saadikueetika komisjon eetikakomisjoniks. Perekonna- ja sotsiaalkomisjon oli juba varem nimetatud sotsiaalkomisjoniks. Komisjonide uued koosseisud kinnitati 8. novembril 1990, uue korra kohaselt valisid alatised komisjonid ise salajasel hääletusel esimehed ja aseesimehed. XII Ülemnõukogu moodustas oma tegevuse jooksul ka mitmeid eri- ja probleemkomisjone ning töörühmi. Kogumik sisaldab loodud 18 eri- ja probleemkomisjoni või töörühma, 6 eelnõude väljatöötamiseks loodud töörühma või komisjoni, 19 eelnõude redaktsiooni- või kooskõlastuskomisjoni ning 3 häältelugemis- ja valimiskomisjoni koosseisu.

Perioodil 29.03.–25.06.1990 registreeriti 13 saadikurühma. Saadikurühma pidi kuuluma vähemalt 6 liiget ja iga saadik võis samal ajal kuuluda kuni kahte saadikurühma. 1990. aasta suvel vastu võetud reglement muutis saadikurühmade moodustamise korda ja varem moodustatud saadikurühmad registreeriti uuesti. Nüüd tohtis iga saadik kuuluda ainult ühte saadikurühma. Vahemikus 08.08.1990–10.03.1992 registreeriti 20 saadikurühma.

Tööaeg. Ülemnõukogu XII koosseis pidas 76 korralisel istungjärgul kokku 317 korralist istungit ja 8 erakorralisel istungjärgul 26 erakorralist istungit.

Õigusloome. Ülemnõukogu XII koosseisu volituste ajal võtsid Ülemnõukogu, Ülemnõukogu Presiidium ja esimees vastu 1384 õigusakti, sealhulgas 155 seadust. Lisaks seadustele võttis Ülemnõukogu vastu 483 otsust ja 23 deklaratsiooni, avaldust, pöördumist ja resolutsiooni. Ülemnõukogu Presiidium võttis vastu 206 seadlust, 505 otsust ja 9 avaldust. Ülemnõukogu esimees võttis vastu 3 seadlust. Eelnõude algatajate ja menetlemata jäänud eelnõude kohta selles väljaandes infot ei ole.

Ülemnõukogu ja teised institutsioonid. Ülemnõukogu nimetas ametisse kaks Vabariigi Valitsuse esimeest (peaministrit): Edgar Savisaare 3. aprillil 1990 ja Tiit Vähi 30. jaanuaril 1992. Edgar Savisaare valitsusse kuulus 21 ja Tiit Vähi valitsusse 20 ministrit.

Kogumiku andmetel esitati 12 arupärimist ja 221 infotunnis suuliselt vastatud ja eelnevalt registreeritud kirjalikku küsimust. Alguses esitasid Ülemnõukogu liikmed ainult kirjalikke küsimusi, hiljem eristati arupärimisi ning valitsuse ja Eesti Panga infotunni küsimusi. Arupärimisega seotud otsuse vastuvõtmiseks oli vaja Ülemnõukogu koosseisu häälteenamust.

Ülemnõukogu pädevusse kuulus Ülemkohtu koosseisu ja teiste kohtunike ametisse valimine ning Riikliku Arbitraaži, Eesti Panga ja Riigi-kontrolli juhtide, maavanemate, linnapeade ja muude ametiisikute ametisse nimetamine. 3. aprillil 1990 valiti Ülemkohtu esimehe ametisse Jaak Kirikal, 20. septembril 1990 nimetati ametisse riigikontrolör Hindrek Meri, 23. septembril 1991 Eesti Panga president Siim Kallas jne.

Ülemnõukogu ja põhiseadus. Otsus Põhiseaduse Assamblee moodustamiseks võeti vastu 20. augustil 1991. Põhiseaduse Assambleesse kuulus 33 XII Ülemnõukogu liiget, neist 30 valiti Ülemnõukogust ja 3 Eesti Kongressist. Eesti Vabariigi põhiseaduse eelnõust tulenevate seaduseelnõude väljatöötamiseks moodustati 21 töörühma.

Marju Lauristin lõpetab ülevaate Ülemnõukogu ajaloolisest rollist sõnadega: „Täna sel päeval, kui taas on päevakorda tõusnud Eesti riikluse ja demokraatliku ühiskonnakorralduse põhiküsimused, väärivad Ülemnõukogu enam kui kahekümne aasta tagused kogemused ja otsingud nii tunnustust kui ka kriitilist uurimist.”

Kogumik on kättesaadav ka Riigikogu kodu-lehel (www.riigikogu.ee), rubriigis „Välja-anded”.